

Meedoen met de overheid?

Over de stille beleidspraktijk van de doe-democratie

Mirjan Oude Vrielink, Imrat Verhoeven & Ted van de Wijdeven

Doe-democratie verwijst naar actieve burgers die een bijdrage willen leveren aan de publieke zaak door concreet 'doen'. In haar beleidsperspectief op dit soort praktijken streeft de overheid naar een andere rolverdeling met burgers, waarbij de overheid een 'dienende' rol op zich neemt en meer vertrouwen aan burgers schenkt. In deze bijdrage betogen wij dat stille ideologieën van 'professioneel centralisme' en 'instrumentele ondersteuning' onder ambtenaren en sociale professionals het beleidsperspectief van de doe-democratie in de praktijk ondermijnen. Het beleidsperspectief op doe-democratie bevat bovendien zelf een stille ideologie, namelijk die van 'gedepoliteerd burgerschap'. Deze stille ideologie miskent het belang van gepoliteerde vormen voor de tegenmacht die nodig zijn voor een gezonde democratie.

Inleiding

'Het is jouw buurt, wat ga je doen?' 'Het is jouw wijk, dus jij mag het zeggen.' Met dit soort boodschappen voeren gemeenten sinds enkele jaren beleid dat burgers wil 'verleiden' tot initiatieven in hun buurt, dorp of stad. Geen burgerinitiatieven in formele zin, waarbij burgers met voldoende handtekeningen een thema op de agenda van de Tweede Kamer of de gemeenteraad plaatsen, maar initiatieven waarbij burgers zelf activiteiten ondernemen die een bijdrage leveren aan het publieke domein. Dat kan veel verschillende vormen aannemen, variërend van samen het groen in de buurt onderhouden tot het zelf in stand houden van voorzieningen die de overheid niet langer voor haar rekening wil nemen. Dergelijke burgerinitiatieven, vaak ook aangeduid als bewonersinitiatieven, worden breed omarmd door overheidsbeleid dat invulling geeft aan wat de 'doe-democratie' is gaan heten (Van de Wijdeven & Hendriks, 2010; Van de Wijdeven, 2012). In zijn kern focust dit beleidsperspectief op een bescheiden en ondersteunende rol van de overheid die 'aanvullend' is in plaats van 'bepalend' en 'invullend' (Van de Wijdeven & Geurts, 2009; Oude Vrielink & Verhoeven, 2011). Zoals we zullen zien, is dit beleidsperspectief aan een snelle opmars bezig.

In deze bijdrage betogen we dat twee stille ideologieën het beleidsperspectief van de doe-democratie in de praktijk verdringen en, anderzijds, dat in het beleidsperspectief zélf een stille ideologie besloten ligt, die leidt tot een eenzijdige visie op democratische praktijken. Kenmerkend voor een stille ideologie is dat deze niet expliciet wordt gecommuniceerd, zo staat in de inleiding op dit themanummer beschreven. Een stille ideologie is niettemin te herkennen aan de volgende drie eigenschappen: (1) het met grote vanzelfsprekendheid hanteren en

presenteren van een gedeelde en samenhangende visie op wat een goede burger, overheid en samenleving is, (2) onuitgesproken onderliggende keuzes en redeneringen, en (3) alternatieve visies zijn mogelijk, maar blijven onbediscussieerd. Aanvaarding van stille ideologieën draagt ertoe bij dat deze wel een basis voor actie vormt, ook al wordt de actie niet expliciet in een ideologisch kader ingebed (Van Montfort, Michels, & Van Dooren, 2012, pp. 12-13).

Op grond van deze eigenschappen betogen wij dat stille ideologieën van ‘professioneel centralisme’ en ‘instrumentele ondersteuning’ in de praktijk onder ambtenaren en sociale professionals het beleidsperspectief van de doe-democratie verdringen. Beide stille ideologieën leiden ertoe dat de overheid invulling geeft aan initiatieven, waar het beleidsperspectief van de doe-democratie juist een aanvullende overheidsrol bij initiatieven bepleit. Vervolgens betogen we dat in het beleidsperspectief van doe-democratie zélf een stille ideologie van ‘gedepolitiiseerd burgerschap’ schuilt die bepalend is voor het beeld van democratie. Waar het concept van doe-democratie openstaat voor initiatieven die tegengeluid geven aan overheidsbeleid, is de stille ideologie van het beleidsperspectief op doe-democratie dat ‘goede burgers’ zich toch vooral ‘constructief’ opstellen en dat ‘goede initiatieven’ die initiatieven zijn die de overheid ontlasten.

Het beleidsperspectief van de doe-democratie

De term doe-democratie is geïntroduceerd door Van de Wijdeven en Hendriks (2010), die hiermee verwijzen naar de dominante modus operandi van veel actieve burgers in het publieke domein, namelijk: een bijdrage willen leveren aan de publieke zaak door concrete activiteiten, door concreet ‘doen’.¹ Met het concept van de doe-democratie ontstaat ook aandacht voor ‘doen’ als een vorm van (mee)bepalen – ook al wordt de beslissing zeker niet altijd schriftelijk gecodificeerd in de vorm van bijvoorbeeld een beschikking, contract of beleidsnotitie. Aan de drie doorgaans onderscheiden wijzen waarop in het publieke domein tot afstemming wordt gekomen – stemmen, delibereren en onderhandelen (Elster, 1998, p. 5) – voegt de doe-democratie een vierde toe: ‘doen’ (Van de Wijdeven, 2012). Door te dóén, door met hun activiteiten en initiatieven richting te geven aan hun buurt, dorp of stad, beïnvloeden burgers het publieke domein. Doen betekent niet dat er geen overleg ontstaat. Burgers die doen, reflecteren, wegen af, discussiëren en relateren, maar doorgaans op lichte en informele wijze. In de praktijk zie je overigens wel mengvormen van doen en besluitvorming, zoals bij buurtbudgetten, die doen combineren met formele vormen van overleg of stemmen over de toekenning van geld aan initiatieven.

Doe-democratie is niet alleen een wetenschappelijk begrip dat de modus operandi van burgers typeert, het is ook een beleidsperspectief dat zich richt op een andere rolverdeling tussen burgers en overheid. In het kort komt deze andere rolverdeling erop neer dat de overheid een ‘dienende’ rol op zich neemt jegens al het

1 Voor de positionering van de doe-democratie ten opzichte van dominante democratiemodellen, zie *Burgerschap in de doe-democratie*, figuur 1 (2010, p. 17).

initiatief dat in de samenleving aanwezig is, en dat de overheid daarbij meer vertrouwen in burgers stelt. Het beeld van een 'dienende' overheid onderscheidt burgerinitiatieven van burgerparticipatie. Bij burgerparticipatie gaat het om inspraak en interactieve beleidsvorming; twee politieke en inhoudelijk door de overheid gestuurde vormen van betrokkenheid van burgers bij de publieke zaak. Bij burgerinitiatieven is de beleidsintentie dat de overheid 'participeert in initiatieven van burgers' (vgl. Lenos, Sturm, & Vis, 2006).

De belangstelling van de overheid voor burgerinitiatieven voert terug op politieke doelstellingen zoals 'meedoen' en 'samen werken, samen leven'. Meedoen, het credo van het kabinet-Balkenende II, stond voor burgers die, idealiter, via 'maatschappelijke zelforganisatie' een constructieve bijdrage leveren aan de samenleving en die zich niet geroepen voelen om 'tegen de overheid gerichte eisen, klachten en beroepen' in te dienen (Tweede Kamer 2003-2004, pp. 7-8). Tijdens Balkenende IV, met als credo 'samen werken, samen leven', werd besloten dat de overheid burgers wat nadrukkelijker zou gaan helpen bij hun initiatieven (Verhoeven & Ham, 2010). In het denken van het kabinet-Rutte I kreeg de oriëntatie op maatschappelijke zelforganisatie een minder pregnante rol, maar onder invloed van de bezuinigingen wordt dit ideaal door het kabinet-Rutte II weer breed omarmd. In haar regeerakkoord (2012, p. 1) zegt de VVD-PvdA-coalitie: 'Wij zijn ervan overtuigd dat het goed is voor onze samenleving en onze burgers om ruimte te maken voor initiatief en ondernemerschap.' Parallel aan deze politieke oriëntaties bracht de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid onlangs het rapport *Vertrouwen op burgers* uit (WRR, 2012) en verscheen van de Raad voor het openbaar bestuur het rapport *Loslaten in vertrouwen* (Rob, 2012). Beide rapporten verwoordden op hun eigen wijze de kern van het beleidsperspectief op doe-democratie: een overheid die burgers vertrouwt en waar nodig aanvult. Op basis van deze adviesrapporten en een motie zegde de minister van Binnenlandse Zaken medio december 2012 toe aan de slag te gaan met de doe-democratie (Tweede Kamer, 2012-2013).

In het beleidsperspectief op doe-democratie is een generieke en een specifieke beleidslijn te onderscheiden (Verhoeven 2010a). Kern van de *generieke* beleidslijn is dat de overheid vertrouwt op 'spontane' burgerinitiatieven die van onderop ontstaan. Dit zien we bijvoorbeeld terug in de landelijke beleidscampagne *Help een burgerinitiatief!* (zie Van der Heijden, Van der Mark, Meiresonne, & Van Zuylen, 2007; Blom, Bosdriesz, Van der Heijden, Van Zuylen, & Schamp, 2010; www.helpeenburgerinitiatief.nl). Deze campagne richt zich op een cultuurverandering onder ambtenaren en sociale professionals die hen leert inspelen op initiatieven die vanuit de samenleving komen. Daarbij ligt veel nadruk op de omkering van rollen tussen burgers en overheid, waarbij de overheid een 'dienende' rol aanneemt, gericht op ondersteuning van burgers. De zojuist genoemde rapporten van de WRR en de Rob zitten ook op deze lijn.

De *specifieke* beleidslijn tekent zich vooral af in landelijk en lokaal beleid, gericht op achterstandswijken. In de afgelopen jaren investeerde het voormalige ministerie van Wonen, Werken en Integratie – nu als Directoraat-generaal Wonen en Bouwen ondergebracht bij het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties – veel geld om in de 'krachtwijken' burgerinitiatieven te stimuleren.

De gedachte is dat ze bijdragen aan de ontwikkeling van sociaal kapitaal, aan de ontwikkeling van democratische competenties en aan de kwaliteit van leven in de krachtwijken. Kenmerkend voor de specifieke beleidslijn is de grote nadruk op de ontwikkeling van gemeenschap als 'leerschool van de democratie' (vergelijk Putnam 2000; Putnam, Feldstein, & Cohen, 2003) en op de 'sociale herovering' van achterstandswijken (WRR, 2005; Engbersen, Snel, & Weltevreden, 2005). In vergelijking met het generieke beleid ziet de overheid hier voor zichzelf een grotere rol toebedeeld, namelijk die van 'aanjager' die bewoners 'stimuleert' en 'begeleidt' bij hun initiatieven, maar wel met burgers in een leidende positie.

In het beleid dat is gericht op burgerinitiatieven, is een belangrijke rol weggelegd voor ambtenaren en sociale professionals. Uit onderzoek blijkt dat zowel de generieke als de specifieke beleidslijn om verschillende houdingen en handelwijzen vragen, gericht op 'ruimte laten', 'bureaucratische barrières wegnemen' en burgers niet 'overvragen' (Tonkens, 2009a; Van Stokkom & Toenders, 2010; Van Ankeren, Tonkens, & Verhoeven, 2010; Denters, Tonkens, Verhoeven, & Bakker, 2013). De veronderstelling is dat ze hun professionele opvattingen ondergeschikt maken aan burgers die als 'ervaringsdeskundigen' en initiatiefnemers weten wat een buurt of wijk nodig heeft (vergelijk WRR, 2005). De gedachte hierachter is dat ze zich niet 'invullend' maar 'aanvullend' opstellen (Van de Wijdeven & Geurtz, 2009). Wat dit 'aanvullen' precies behelst, is afhankelijk van de gekozen beleidslijn. Het generieke beleid bevat een neoliberale boodschap: zit burgers zo min mogelijk in de weg bij hun initiatieven waarin zij 'eigen verantwoordelijkheid' nemen voor de publieke zaak, terwijl het specifieke beleid een communitaristische boodschap bevat: zorg dat burgers onderling actief worden om de sociale gemeenschap te versterken en problemen daarbinnen aan te pakken (vergelijk Schinkel & Van Houdt, 2010). In het beleid is er dus sprake van een paradoxale combinatie van normatieve uitgangspunten over de rol van de overheid in de doe-democratie die we het beste kunnen typeren als 'regeren door vrijheid' (Schinkel & Van Houdt, 2010). Mede onder druk van de bezuinigingen krijgen burgerinitiatieven de neoliberale connotatie van 'zelfredzaamheid', waarbij burgers minder afhankelijk worden van de verzorgingsstaat door samen initiatieven te nemen. Tegelijkertijd vergt het communitaristische perspectief dat de vrijheid wel via de inzet in de gemeenschap ontstaat en dat de overheid daarbij een beetje ondersteunt.

Professioneel centralisme

Zoals eerder is opgemerkt, zijn er twee stille ideologieën die het beleidsperspectief van de doe-democratie verdringen. De eerste, die we 'professioneel centralisme' noemen, is het meest hardnekkig omdat deze de omkering in de verhouding tussen burgers en overheid betwist die in het beleidsperspectief van de doe-democratie centraal staat. Illustratief is een kleinschalige maar diepgaande studie van Jonker (2008) onder veertien ambtenaren die bij burgerparticipatie zijn betrokken. Deze ambtenaren zien burgers overwegend als individuen die voor hun eigenbelang opkomen, waardoor ambtelijke controle en regels vereist zijn om het algemeen belang te borgen. Daarnaast twijfelen deze ambtenaren aan de vaardig-

heden van burgers die nodig zijn voor zelfbestuur; niet alle burgers beschikken volgens hen over een lange termijn perspectief of over praktische vaardigheden om te kunnen plannen of vergaderen. In weerwil van het beleidsperspectief van de doe-democratie plaatsen de ambtenaren zich als een filter tussen de inbreng van burgers en politieke besluitvorming. Hun beeld van de houding die de overheid moet innemen tegenover burgerparticipatie, is dat de volksvertegenwoordiging het monopolie heeft op politieke keuzes; slechts een enkele ambtenaar wil burgers meer feitelijke beslissingsmacht en ruimte voor zelfbestuur geven. Burgerinitiatieven zijn, zo beschouwd, op zijn best een ondersteunende en aanvullende activiteit voor het beleid. De omvang van de onderzochte groep ambtenaren is te klein om er algemene conclusies aan te verbinden, maar het laat goed zien hoe het beleidsperspectief op doe-democratie in haar kern wordt verdrongen door de stille ideologie van 'professioneel centralisme'. Overigens is deze stille ideologie niet verwonderlijk, gezien de grote invloed die uitvoerende ambtenaren en sociale professionals al langere tijd hebben op beleidsimplementatie (Pressman & Wildavsky, 1973; Lipsky, 1980).

Gemeenten onderkennen zelf ook dat het delen van macht en het vooropstellen van burgers lastig is. Of, zoals een voormalig hoofd van de wijkaanpak van de gemeente Deventer het verwoordde: 'gemeenten zijn soms meer geïnteresseerd in het verantwoordelijk maken van bewoners dan in het delen van macht' (Tonkens, 2009b, p. 172). Ook de visitatiecommissie Wijkanaanpak is op dit punt kritisch. Nederland blijft toch een land waarin de (bureaucratische) controlezucht hoogtij viert, zo stelt de commissie. Dit is ook terug te zien in de wijkanaanpak: 'Het echt geven van substantiële zeggenschap en kapitaal aan burgers/bewoners, dat wordt in het beste geval als idee nog wel omarmd, maar in de praktijk komt dat maar mondjesmaat van de grond', aldus de commissie (Visitatiecommissie Wijkanaanpak, 2011, p. 7).

Instrumentele ondersteuning

De tweede stille ideologie die het beleidsperspectief van de doe-democratie verdringt, noemen wij 'instrumentele ondersteuning'. Hierbij staat de rolomkering tussen burgers en overheid niet ter discussie, maar er is wel sprake van ondersteuning die stiekem stuurt in de richting van de beleidsambities van de overheid, zoals schone en veilige wijken, sociale cohesie of het ontwikkelen van competenties van burgers. Bij instrumentele ondersteuning leren burgers bovendien 'kijken langs de lijnen van het systeem'. Hiermee bedoelen we dat professionals de initiatiefnemers vertrouwen geven en vaardigheden bijbrengen om zo beter op beleid en (gemeentelijke) instituties in te spelen. De ondersteuning is erop gericht dat burgers met zo min mogelijk bureaucratie belemmeringen te maken krijgen, zodat er maximale ruimte voor hun initiatief overblijft. Uit onderzoek blijkt dat de initiatiefnemers van de ondersteunende professionals leren hoe instituties werken, hoe de medewerkers van die instituties afwegingen maken en hoe zij hier met hun handelen en taal op in kunnen spelen (Oude Vrielink, Van de Wijdeven, & Boluijt, 2007). Ook op plekken waar wel een bureaucratisch systeem ontstaat,

zoals bij bewonersbudgetten in achterstandswijken, zien we dat de ondersteuning zich richt op het zoveel mogelijk helpen van burgers bij al het papierwerk. Hiermee worden burgers ‘ingevoerd’ in het systeem, overigens niet altijd tot hun ongenoegen omdat de bureaucratie ook een manier van verantwoording biedt over de manier waarop zij met het gemeenschapsgeld omgaan (Tonkens & Verhoeven, 2011).

De stille ideologie van ‘instrumentele ondersteuning’ zorgt er weliswaar vaak voor dat initiatieven meer slagingskansen hebben, maar zorgt er tevens voor dat de bureaucratische logica én de beleidsdoeleinden van de overheid blijven domineren. Vergelijken met de stille ideologie van ‘professioneel centralisme’ gaat het echter om een lichtere vorm van verdringing van het beleidsperspectief van de doe-democratie. De aangeleerde vaardigheden maken namelijk dat de initiatiefnemers beter tegenspel kunnen bieden aan bestuurders en (ambtelijke) professionals (Van de Wijdeven, Oude Vrielink, & Boluijt, 2012). Paradoxaal genoeg gaat de instrumentele ondersteuning dus enerzijds gepaard met bijsturing door professionals van de oorspronkelijke ideeën of plannen van burgers, maar leren burgers anderzijds het (professionele en bureaucratische) spel zo te spelen dat de kans op ‘overnemen’ van de initiatieven door professionals afneemt.

Gedepolitiseerd burgerschap

We staan tot slot stil bij de derde stille ideologie van ‘gedepolitiseerd burgerschap’, die voortkomt uit het beleidsperspectief van de doe-democratie zelf. De depolitisering houdt in dat doeners op het schild worden geheven terwijl de kritische praters buitenspel staan. Door de focus op het doen ontstaat een beeld van ‘goede burgers’ en van ‘goede initiatieven’ die zich niet al te kritisch jegens overheidsbeleid opstellen. We zagen dit eerder bijvoorbeeld al in de visie op meedoen van het kabinet-Balkenende II, waar het niet de bedoeling was dat burgers via eisen, klachten en beroepen de overheid problemen bezorgen. Dit breidt zich nu stilzwijgend uit tot het afhouden van gepolitiseerde vormen van burgerinitiatief. Gepolitiseerde vormen van burgerinitiatief manifesteren zich als initiatieven die een claim voor verandering van beleid opwerpen of protesteren tegen concrete beleidsvoornemens (Sampson, McAdam, MacIndoe, & Weffer-Elizondo, 2005, p. 686). Uit onderzoek naar initiatieven die een claim voor verandering inhouden, ontstaat het beeld dat het welslagen van de initiatieven sterk afhankelijk is van de welwillendheid van individuele ambtenaren en dat samenwerking alleen ontstaat als burgers zich nadrukkelijk in de denkwereld van ambtenaren verplaatsen (Mulders, 2010) of als ze partners zoeken buiten de lokale overheid om (Verhoeven, 2006). Protestinitiatieven hebben het moeilijker. Ze richten zich tegen plannen van de overheid en worden daarom als contraproductief beschouwd. Politici en ambtenaren zijn deze kritische burgers liever kwijt dan rijk, omdat ze hen belemmeren in hun democratisch gelegitimeerde besluitvorming en uitvoering van beleid. Deze burgers hebben daarbij de schijn tegen dat ze ‘boze burgers’ of ‘Not-In-My-Back-Yard-burgers’ zijn en moeten daarom heel veel werk verzet-

ten om hun kennis als legitiem geaccepteerd te krijgen en daadwerkelijk invloed uit te oefenen op beleid (Verhoeven, 2010b, p. 190).

De genoemde onderzoeken illustreren het bestaan van een stille ideologie van gedepolitiseerd burgerschap, waarin burgers die doen en daarbij meebewegen met de overheid vrij spel krijgen, terwijl eigenzinnige en kritische burgerinitiatieven worden uitgesloten vanwege het 'risico' dat ze inhouden voor de overheid (vergelijk Van Gunsteren, 2009). Met hun gepolitiseerde initiatieven beconcurreren burgers politici en ambtenaren; ze proberen ongeraagd – en vaak ook ongewenst – door te dringen in de politieke en ambtelijke arena. De wantrouwe en op het eigen primaat gefocuste reactie waar zij op stuiten, draagt ertoe bij dat er te weinig gedaan wordt met nieuwe ideeën, met alternatieven voor een bestaande situatie of met kritiek op beleidsvoornemens. De Franse historicus en politicoloog Pierre Rosanvallon (2008) heeft uitgebreid gedocumenteerd dat iedere representatieve democratie altijd vormen van 'tegendemocratie' met zich meebrengt. Deze tegendemocratie is volgens hem niet anti-democratisch, maar een authentieke en op zichzelf legitieme vorm van beïnvloeding van politiek die het leervermogen van politiek en overheid versterkt. Het buitensluiten van vormen van gepolitiseerde vormen van burgerinitiatief is derhalve een miskennis van de werking van de democratische orde.

Conclusie en reflectie

Eerder in dit artikel omschreven we het beleidsperspectief van de doe-democratie als een andere rolverdeling tussen burgers en overheid, waarbij burgers initiatieven nemen en de overheid hierbij een 'dienende' rol op zich neemt en meer vertrouwen in burgers stelt. Daarbij worden burgers voorgesteld als 'doeners' die zich door de handen uit de mouwen te steken inzetten in het publieke domein. We constateerden dat dit perspectief in de praktijk wordt verdrongen door de stille ideologieën van 'professioneel centralisme' en 'instrumentele ondersteuning'. De miskennis van de fundamenteel andere verhouding tussen overheid en burgers, respectievelijk de ondersteuning die stuurt in de richting van het beleid en die burgers 'invoert' in het bureaucratisch systeem, leidt tot inperking van de ruimte voor burgerinitiatieven en zorgt ervoor dat de bestuurlijke en ambtelijke logica inhoudelijk dominant blijven. Dat wil echter niet zeggen dat er geen lichtpuntjes te zien zijn. Als eerste verwijzen we naar het eerdergenoemde punt dat burgers bij instrumentele ondersteuning wel degelijk leren om beter tegenspel te bieden aan bestuurders en (ambtelijke) professionals. Daarnaast zien we her en der ook praktijken waarbij de instrumentele ondersteuning wordt aangevuld met een 'persoonlijke benadering'. Ondersteuning gericht op het 'sec' slagen van het initiatief wordt dan aangevuld met ondersteuning die daadwerkelijk oog heeft voor de wensen en persoonlijke groei van de initiatiefnemers: wat willen de burgers zélf leren en bereiken? (Oude Vrielink, Van de Wijdeven, & Boluijt, 2007).

Dat het beleidsperspectief van de doe-democratie zélf ook problematisch is, laat de daarin besloten stille ideologie van 'gedepolitiseerd burgerschap' zien. Deze stille ideologie miskent het belang van gepolitiseerde vormen voor de tegenmacht

die nodig zijn voor een gezonde democratie. Hierdoor ontstaat een versmalling van de democratische orde, waarbij 'doen' als norm voor goed burgerschap geldt die intrinsiek waardevolle kritische vormen van politiek burgerschap ondermijnt door ze als een risico te beschouwen.

Dat beleidsmakers de doe-democratie omarmen, is begrijpelijk en verklaarbaar. 'Doen' in het publieke domein heeft een positieve en opbouwende connotatie. In de praktijk werken veel doeners ook graag mee, omdat in het hedendaagse Nederland 'zorgen voor' populairder is dan 'protesteren tegen' (Hurenkamp & Tonkens, 2011). Dat laat onverlet dat het signaleren van de drie stille ideologieën waardevol is. Enerzijds vanuit de redenering: 'practice what you preach'; als je als beleidsmaker zegt burgers voorop te plaatsen, doe dat dan ook. Anderzijds is het goed om te signaleren dat het beleidsperspectief op doe-democratie in de praktijk leidt tot het uitsluiten van waardevolle tegendraadse geluiden van burgers. Dit is voor beleidsmakers en politici op de korte termijn wellicht handig, op de lange termijn is het – zo stellen wij – een verarming van het democratisch potentieel. Handen uit de mouwen wordt dan onbedoeld met lege handen staan.

Literatuur

- Ankeren, M. van, Tonkens, E. H., & Verhoeven, I. (2010). *Bewonersinitiatieven in de krachtwijken van Amsterdam: Een verkennende studie*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam / Universiteit van Amsterdam.
- Blom, R., Bosdriesz, G., Heijden, J. van der, Zuylen, J. van & Schamp, K. (2010). *Help een burgerinitiatief! De faciliterende ambtenaar: Werkboek met informatie, suggesties en tips voor gemeenteambtenaren die te maken hebben met initiatieven van burgers*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Denters, B., Tonkens, E., Verhoeven, I., & Bakker, J. (2013). *Burgers maken hun buurt*. Den Haag: Platform 31.
- Elster, J. (Ed.). (1998). *Deliberative democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Engbersen, G., Snel, E., & Weltevreden, A. (2005). *Sociale herovering in Amsterdam en Rotterdam: Eén verhaal over twee wijken*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Gunsteren, H. van (2009). Burgerschap in Nederland 1992-2008. *Beleid en Maatschappij*, 36(1), 41-49.
- Heijden, J. van der, Mark, L. van der, Meiresonne, A., & Zuylen, J. van (2007). *Help! een burgerinitiatief*. Den Haag: InAxis, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Hurenkamp, M., & Tonkens, E. H. (2011). *De onbeholpen samenleving: Burgerschap aan het begin van de 21e eeuw*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Jonker, J. J. H. (2008). *Ambtelijke perspectieven op burgerparticipatie: Over opvattingen en opzetten*. Masterscriptie Universiteit Twente. Almelo: Variya.
- Lenos, S., Sturm, P., & Vis, R. (2006). *Burgerparticipatie in gemeenteland: Quick scan van 34 coalitieakkoorden en raadsprogramma's voor de periode 2006-2010*. Amsterdam: Instituut voor Publiek en Politiek.
- Lipsky, M. (1980). *Street-level bureaucracy: Dilemmas of the individual in public services*. New York: Russell Sage Foundation.

- Montfort, C. van, Michels, A., & Dooren, W. van (2012). Stille ideologie: een inleiding. In C. van Montfort, A. Michels & W. van Dooren (Red.), *Stille ideologie: Onderstromen in beleid en bestuur* (9-22), Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Mulders, J. (2010). *Wat wil de wijkbewoner zelf? De grenzen van bewonersdemocratie!* Masterscriptie sociologie Universiteit van Amsterdam.
- Oude Vrielink, M. J., & Verhoeven, I. (2011). Burgerinitiatieven en de bescheiden overheid. *Beleid en Maatschappij*, 38(4), 377-387.
- Oude Vrielink, M. J., Wijdeven, T. M. F. van de, & Boluijt, B. (2007). *Wat kan wél! kan: Hoe bewoners zelf bijdragen aan sociale binding in de wijk*. Tilburg/Rotterdam: Tilburgse School voor Politiek en Bestuur/SEV.
- Pressman, J. L., & Wildavsky, A. (1973). *Implementation: How great expectations in Washington are dashed in Oakland*. Berkeley: University of California Press.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Putnam, R. D., Feldstein, L. M. & Cohen, D. (2003). *Better together: Restoring the American community*. New York/London/Toronto/Sydney: Simon & Schuster.
- Raad voor het openbaar bestuur (2012). *Loslaten in vertrouwen: Naar een nieuwe verhouding tussen overheid, markt én samenleving*. Den Haag: ROB.
- Rosavallon, P. (2008). *Counter-Democracy: Politics in an age of mistrust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sampson, R. J., McAdam, D., MacIndoe, H. & Weffer-Elizondo, S. (2005). Civil society reconsidered: The durable nature and community structure of collective civic action. *American Journal of Sociology*, 111(3), 673-714.
- Schinkel, W. & Houdt, F. van (2010). Besturen door vrijheid: Neoliberal communitarisme en de verantwoordelijke burger. *Bestuurskunde*, 19(2), 12-21.
- Stokkom, B. van, & Toenders, N. (2010). *De sociale cohesie voorbij: Actieve burgers in achterstandswijken*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Tonkens, E. H. (Red.) (2009a). *Tussen onderschatten en overvragen: Actief burgerschap en activerende organisaties in de wijk*. Amsterdam: Uitgeverij SUN.
- Tonkens, E. H. (2009b). *Mondige burgers, getemde professionals: Marktwerking en professionaliteit in de publieke sector*. Amsterdam: Van Gennep.
- Tonkens, E. H., & Verhoeven, I. (2011). *Bewonersinitiatieven: proeftuin voor partnerschap tussen burgers en overheid*, Amsterdam: Pallas Publications.
- Tweede Kamer (2012-2013). Motie Nr. 28. Motie van het lid Voortman c.s., Voorgesteld 19 december 2012 – (Kamerstuk 33400-VII, nr. 28). / Minister van BZK: antwoordbrief – kenmerk 2012-0000752804. Ministerie van BZK, 19 december 2012.
- Tweede Kamer (2003-2004) Kabinetsvisie Andere Overheid, 29 362, nr.1. Verhoeven, I. (2006). Alledaags politiek burgerschap en de overheid. In P. L. Meurs, E. K. Schrijvers & G. H. de Vries (Red.), *Leren van de praktijk: Gebruik van lokale kennis en ervaring voor beleid* (pp. 119-143). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Verhoeven, I. (2010a). Ruimte geven aan initiatieven van bewoners. *Rooilijn*, 43(4), 238-245.
- Verhoeven, I. (2010b). Wij weten het beter: Spanningen tussen eigenzinnige burgers en politiek. In I. Verhoeven & M. Ham (Red.), *Brave burgers gezocht: De grenzen van de activerende overheid* (pp. 177-192), Amsterdam: Uitgeverij Van Gennep.
- Visitatiecommissie Wijkkenaanpak (2011). *Toekomst van de wijkkenaanpak: doorzetten en loslaten* (Deel 1). Den Haag: Visitatiecommissie Wijkkenaanpak.
- Wijdeven, T. van de (2012). *Doe-democratie: Over actief burgerschap in stadswijken*, Delft: Eburon.

- Wijdeven, T. M. F. van de, & Geurtz, C. (2009). Betrokkenheid en verbonden verantwoordelijkheden in De Smederijen van Hoogeveen. In H. van Duivenboden, E. van Hout, C. van Montfort & J. Vermaas (Red.), *Verbonden verantwoordelijkheden in het publieke domein* (pp. 185-312). Den Haag: Uitgeverij Lemma.
- Wijdeven, T. M. F. van de, & Hendriks, F. (2010). *Burgerschap in de doe-democratie*. Den Haag: Nicis Institute.
- Wijdeven, T. M. F. van de, Oude Vrielink, M. J. & Boluijt, B. (2012). Wijkontwikkelingswerk in uitvoering. In C. van Montfort, A. Michels & W. van Dooren (Red.), *Stille ideologie: Onderstromen in beleid en bestuur* (pp. 67-82). Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2005). *Vertrouwen in de buurt*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2012). *Vertrouwen in burgers*. Amsterdam: Amsterdam University Press.